

'פחד להחזיק בעט-כותבים'*

נורית גוברין

בין נחום גוטמן לאביו ש. בן-ציון

א. בקו המרידה וההתנגדות

ס

פרי 'העומר' – תנופתו של כתב-עת ואחריתו וספרם של נחום גוטמן ז"ל ואהוד בן עזר 'בין חולות וכחול שמיים', הופיעו כמעט בעת ובעונה אחת.¹ סיפור הוצאת כתב-העת 'העומר' (תרט"ז; תרט"ט) הוא בראש ובראשונה סיפורו העצוב של ש. בן-ציון עצמו, והוא מבצבץ ועולה מכל דף בספר, מכל מכתב, מכל מעשה ומכל מאורע המתואר בו. זהו סיפורו של אדם, שהעו והגשים הלכה למעשה, חזון שנתחנך עליו ושהאמין בו: קודם לכל, עלייה לארץ-ישראל, מתוך הכרה חותכת, שאין עתיד לחינוך העברי מחוץ לארץ-ישראל, כשם שאין עתיד לעם ישראל מחוץ לארץ-ישראל. ובארץ-ישראל עצמה, נשא את החזון לעשותה ל'מרכז רוחני' ברוחו של אחד-העם, או בניסוחו המתון יותר של ש. בן-ציון עצמו ל'מרכז ספרותי'. לשם כך עלה לארץ-ישראל, כשהוא מפורסם, מצליח, חשוב, מכובד, מבוסס, השאיר כל זאת מאחוריו, ועלה עם אשה וחמישה ילדים, כשהוא בן 35. "זקן" מאד לפי מושגי העלייה השנייה, היתה זו עליית-יחיד, שכוונתה להוכיח במיוחד לסופרים, שאפשר לחיות בארץ-ישראל מן היצירה הספרותית ומן הפעילות התרבותית. האכזבות שנחל בזו אחר זו, במיוחד כמה שקשור לתמיכה הציבורית הרחבה בהוצאת 'העומר', מתוארות בהרחבה בספר זה. סיפורו של נחום גוטמן, כפי שסופר לאהוד בן עזר ונרשם על ידו בספר זה, הוא לא רק סיפורו של נחום גוטמן אלא גם סיפור הראשית: ראשיתה של תל-אביב, ראשיתו של ציור הנוף הארץ-ישראלי; ראשית התנדעותו של חניך הארץ למזרח, לערבים ולצמיחת התרבות העברית, ראשית צמיחתה של ספרות הילדים בארץ-ישראל ועוד כיוצא בזה התחילות הרבה.

שני ספרים אלה, שגיבוריהם הם אב ובנו, מבטאים את הדרך המובהקת, שבה צמחה והתפתחה התרבות העברית בארץ ישראל.² "קפיצתו"³ הנועזת של האב, וחזונו התופס מרובה, איפשרו את ההמשכיות של הבן, ואת עמידתו בהתחליותיהם של מעשים ומפעלים רבים.

אולם, המשכיות זו לא נעשתה מאליה באופן חלק ושוטף ועל מי-מנוחות, אלא מתוך התנגדות נמרצת לדרכו של האב והתמרדות נגדו.

שנים רבות נאבק נחום גוטמן עם אביו ועם דרכו כסופר, כעורך, כמורה, כפעיל בענייני תרבות, ספרות וציבור, וחיפש לו אבות אחרים. בילדותו, היה מאבק זה בלתי מודע, אולם בהמשך, ידע בכירור, מה מרתיע אותו בדמותו של אביו. מאבק זה, שביצבץ מדי פעם בראיונות שהתפרסמו עם נחום גוטמן בעיתונות במרוצת השנים, ובשיחות שקיימתי עמו בשנת תש"ל, בשעה שכתבתי את עבודת הד"ר שלי, ששימשה כבסיס ל'העומר', התבלט והתחדד ונחשף, עם הופעת 'בין חולות וכחול שמיים', כשסיפורו של נחום גוטמן מרוכז ומכונס ופרוס כולו לפני הקורא.

יחסו של נחום גוטמן לאביו ש. בן-ציון, כפי שהוא מצטייר מזכרונותיו, מצטרף לכל אותה מסכת עגומה של יחסי ש. בן-ציון עם סופרים ואנשים, שנשתככו על רקע תפקידו כעורך, כיוצר וכאיש ציבור, וכמובן, כתוצאה מאישיותו ומאופיו. ש. בן-ציון לא היה אדם קל. מקפיד היה עם עצמו ועם אחרים, מסור בקנאות לכל תפקיד שנטל עליו, כיוון שראה בו שליחות, גם אם נעשה הדבר על חשבון משפחתו ויצירתו. הבאים עמו במגע אישי, נטרו לו לעיתים קרובות, על קנאותו ומסירותו וחסר פרגנותו, ולא קל היה לעבוד עמו ובמחיצתו. זוהי אולי טרגדיה בתוך טרגדיה, שטרגדיה של אדם, שחייו נסתכנו ביחסיו עם הזולת, אולם גם בביתו; בתוך משפחתו, בין בניו, לא זכה לתמיכה ולעידוד. אדרבא, לפחות לפי עדותו של נחום גוטמן, נספח גם הוא אל הדעה המקובלת בריבים, אימץ אותה, ולא יצא נגדה, ולא נעשה פטריוט של אביו, לפחות לא בחייו. כעת משתם מעגל-חייו של נחום גוטמן, מסתמן הקו השלם ביחסו של נחום גוטמן לאביו. זהו קו של מרידה והתנגדות, מרידה בן באביו, שביטייה בהסתייגות ואף בעוינות כנגד מלאכותיו של אביו, ובהתחברות ובהאזנות ב"אבות" אחרים, סופרים, שלא פעם היו יחסי מתח בינם לבין אביו, ודווקא בהם דבק נחום גוטמן. אולם, סופה של מרידה זו, כסופן של מרידות רבות אחרות, בהבנה לנפשו של האב, בהערכה עמוקה לגודל המעשים שעשה כתנאים הקשים ביותר, וכנגד מכשולים עצומים. אולם לא רק הבנה והערכה הושגו בשלבים המאוחרים של הבגרות הנפשית, אלא המשכיות. תחילתו של נחום גוטמן היתה, בהצהרות על כך, שהוא לא יהיה סופר כאביו; המשכו היה במציאת תחליף למילים, בצירוף, ולאחר מכן השלב הבא, שתחילתו מהוססת, בהוספת מלים לתמונות, עד לשלב האחרון של שילוב שתי האמנויות יחד: זו של הצייר וזו של הסופר. ושיאה של המשכיות זו, בהבנה לכוחה של המלה כמשחררת וכמבטאת מציאות, ובהסתפחות אל משפחת הסופרים, כסופר מובהק בנו של סופר.

זוהי דוגמה מובהקת להמשך מתוך מרידה ומהפכה, המתרחשים בתוך המשפחה בין בן לאביו, ומטביעים את חותמם על התפתחות היצירה העברית.

ב. ביאליק

בן שבע היה נחום גוטמן כשהועלה לארץ-ישראל, עם בני משפחתו, אולם זכרונותיו תיו מתחילים עוד קודם לכן, בטלנשט אשר בכסרביה, בשעה שאביו היה מחוץ לבית, לימד בכפרים הסמוכים, ובני המשפחה נשארו בבית סבתא ועליה היה גידולם וחינוכם. גם כשעברו לאודסה, והמשפחה חזרה לחיות יחד, בדירה בת ארבעה חדרים, לא שינה המעבר את הרגשת הבודדות של הילד נחום בן השש, כיוון, שכל המורים, ואביו בתוכם, היו כל הזמן עסוקים במלאכת ההוראה, וכבר לאת ההוראה בעברית, ושעותיו של האב, היו מוקדשות לתלמידיו ולהוראתו, ובמיוחד לאתגר של לימוד עברית בעברית. בתוך מהומת ההוראה והיצירה שמתאר נחום גוטמן, רק ביאליק, היה היחיד שנתן את דעתו עליו, לא עליו באופן אישי, אלא עליו כילד. (14). כמות התיאורים שנחום גוטמן מקדיש לביאליק, עולה בהרבה על אלה שהוא מקדיש לאביו, אם נדבר בלשון של כמויות בלבד, וההשוואה המתמדת שנעשית בין ביאליק לבין אביו, היא תמיד לטובת הראשון: "אהבתי אותו [את ביאליק] מאד בגלל צחוקו החזק והפרוע, שהיה בניגוד גמור לצחוקו של אבא, שהיה אדם סגור וצחוקו אטום." (15). גם את כישורו הציור שבו, גילה, לפי סיפור זה ביאליק ולא אביו: "אבא ראה שאני מצייר, אבל לא שם ליבו לכך" (16) ואילו ביאליק – תיאור מפורט מוקדש למעמד, כיצד עמד ביאליק מאחורי גבו של הילד המצייר, לבסוף, לא התאפק, חטף את הציור, "וכדרכו בצעקות-התלהבות – בן-ציון! בן-ציון! בוא וראה מה צייר הבן!" (17). ורק לאחר זה, החל אביו שומר על ציוריו לכל ילכו לאיבוד, ואם כי לא עודד אותו בדרכו, הרי גם לא בלם אותה. סיפור זה, על ביאליק המייחס חשיבות לציורי הילד, בניגוד לאב, שלא ייחס להם חשיבות (אם כי שמר אותם לכל ילכו לאיבוד) חוזר כמה פעמים (19).

העדפה זו של ביאליק על אביו, היא הרבה יותר מורכבת מכפי שהיא נראית בקריאה ראשונה. היחסים בין ביאליק לבין ש. בן-ציון היו מורכבים ומסובכים. ההגדרה "ידידות מתוחה"³ הולמת אותם ביותר, שכן, ש. בן-ציון היה בהתחלה זה, שהיה חשוב ומכובד מביאליק, בטוח בעצמו ובמעמדו, ורק לאחר מכן התהפך הגלגל, וכל ימיו היה תוהה על פשר הדבר, ומעמדו העלוב הכאיב לו מאד, ובמיוחד לנוכח מעמדו הרם והנישא של ביאליק, וכל זאת מתוך הערכה עמוקה וכנה ליצירתו ולאישיותו. וכך, נוקט נחום גוטמן מקץ שנים, עמדה מפורשת, שאינה "לטובת אביו", שאינה בלתי-מושפעת מן הדעה הכללית הרווחת בציבור על מקומו של ביאליק ביחס למקומו של ש. בן-ציון בספרות העברית.

ג. חיפוש "אבות" אחרים.

ההרגשה של "מיותר" חוזרת פעמים אחדות בזכרונות של נחום גוטמן מתקופה זו, על רקע הפעלתנות החינוכית מסביב, ונוספה על כך אישיותה של האם שהיתה "דמות שתקנית, מוחבאת ומרוסנת" "זעיקר עבודתה במטבח", קראה רק רוסית ו"נשארה צמודה לעולמה בעיירה הקטנה בכסרביה" (23) – כל אלה לא הוסיפו להרגשת הילדות המאושרות של המספר.

המעבר לארץ-ישראל מנקודת מבטו של הילד בן-השבע, גם היא לא תרמה להרהר גשתו הטובה בקרב בני-משפחתו. לאחר הדירה המרווחת באודסה, היתה הדירה בייפו, נוחה הרבה פחות, ונעימה הרבה פחות, וההכרח ללמוד בבית-ספר לבנות, כננו של אחד המורים, עוד הגביר את הלחץ. המעבר לדירה כרשה ומרווחת בנווה-צדק ולבית-הספר לבנים "עזרה", גם הוא קשור בזיכרון רע, במתח בין "דתיים וחילוניים" (41).

גם על תקופת 'העומר' מספר נחום גוטמן בזכרונותיו, ואם כי לעיתים קרובות, אין העובדות מדויקות וסדר הזמנים משובש, הרי האווירה, שאותה הוא מתאר, משקפת את הרגשתו, כפי ששיחורה מקץ שנים. משפט כגון: "לא אני אהיה האיש אשר יתן את הערכת 'העומר'" (41), הוא יותר ממשפט מסויג, כשהוא יוצא מפי בנו של העורך, שמשמש מסר את נפשו על כתב-עת זה, גם עדותו, בין היא מדויקת ובין לא, "שהבית נעשה למרכז לאישי-הציבור, לסופרים ולמתעדתים להיות סופרים" (41), אינה נאמרת אך ורק מתוך הרגשת אווירה, אלא, יש בה גם שמץ של טינה לבית שנפרץ לכל, ונעשה רשות הרבים. וכידוע, מן המקורות האחרים, היו הרבה ויכוחים, מריבות והתרגויות על רקע עריכת 'העומר', עבודתו של ש. בן-ציון כמורה, ועניינים ציבוריים ותרבותיים אחרים שלקח חלק פעיל בהם. יתכן, שבשעת ויכוחים אלה, בשעה שהיו מתלהטות הרוחות, היה נחום קם ויוצא, ומשוטט לו בחולות, שאותם הוא מתאר בכל כך הרבה אהבה, ואיש לא שם לב אליו.

הכמיהה לתשומת-הלב, אשר לפי הרגשתו של הילד לא הוענקה לו על ידי אביו, נמשכה, ועברה כעת, בארץ-ישראל, מביאליק, לענגון, לאלכסנדר זיסקינד ורבינוביץ ולברנר. לכל אחד מהם, מוקדש פרק מיוחד ויותר מפרק, הכתוב מתוך אהבה והערצה, כשבוטל ההבדל בטון וכיחס, משמתוארת דמותו של האב ש. בן-ציון.

* נחום גוטמן ואהוד בן עזר, 'בין חולות וכחול שמיים', עמ' 76.

וגם כאן יש לזכור, שהדברים נכתבו מקץ שנים, כשכבר התקבלה כציבור ההירארי- כיה בדבר מקומם של עגנון, ברנר וש. בן-ציון כמפת הספרות העברית. ולא זו בלבד, אלא שכן ברנר לש. בן-ציון, לא שררו יחסי הבנה ורעות. שניהם קורצו מחומר שונה, ו"שמרו מרחק" ביניהם, וגם יחסו של עגנון לש. בן-ציון, שהיה לא רק מזכירו אלא גם תלמידו בדרכי הספרות העברית החדשה — התהפך, מיחס של הערצה והכרת תודה בהתחלה, ליחס של הסתכלות מגבוה במרוצת השנים. ושני מאמריו על ש. בן-ציון, האחד משנת תר"ע, שבו בא לידי מיצוי יחס הערצה, והשני, לאחר מותו משנת תש"ו, שבו בא לידי ביטוי יחסו הביקורתי הממעט — יזכירו. גם כאן, כמו בסוגיית ביאליק, אימץ נחום גוטמן את הדעה המקובלת וביכר את האחרים על פני אביו, ואין המדובר בהערכה ספרותית של יצירתם בלבד, אלא גם באישיותם ובהתנהגותם.

ד. עגנון

כמו בתיאור ביאליק, כך גם בתיאור עגנון, זוכה עגנון כחיבתו של הנער נחום בשל כך, שהוא שם לב לציוריו (44). משוחח עמו עליהם, ומזמין אותו לביקור בחדרו, כדי להראות לו אלבומי תמונות. ומעיד נחום גוטמן: "נפתח לפני חלון לעולם האמנות, בין גבעות החול השוממות, הודות לעגנון ולתשומת-ליבו" (45). "תשומת-לב" היא מלת-המפתח, ומי שהעניקה, אימץ אותו הנער כאביו, וזו ההרגשה הנוצרת בלב הקורא את הדברים. אפילו "חוש ההתמקחות" של עגנון, לעומת העדרו של חוש זה אצל ש. בן-ציון, גם הוא נוקף כולו לזכותו של הראשון ולא להיפך, כפי שאפשר היה לחשוב. ולא זו בלבד, אלא שגם הסיפור הראשון של עגנון "עגונות", שהסב את תשומת-הלב אל מחברו הצעיר על-פני השם עד כה, לא נשא חן בעיני הקורא נחום גוטמן, משום שהרגיש בו את ידו העורכת של אביו. לכן הוא כותב עליו: "הרגשתי שהסיפור מסולסל ומתובל מדי, גלותי, ולא המשכתי" (47). בעוד שדעת המחקר היא, שעריכתו של ש. בן-ציון, היתה לכרכה רבה לסופר הצעיר והמתחיל, נשבעותו עמד לראשונה על סוד כוחו וייחודו. התיאור החם מאוד של עגנון מוסבר גם בכך, שעגנון הוא שטיפל באמו בשעה שחלתה, ודאג למצבה על קברה, אולם ניכר שיש כאן הרבה יותר מזה. אחד משכחי עגנון כפי נחום גוטמן הוא: "הרצון לראות, להבין ולא להיות שותף לנעשה. אף פעם לא רצה להשפיע" (51), ובעקיפין, נשמעת כאן ביקורת כנגד אביו, שנהג בדיוק בדרך ההפוכה, ותמיד רצה להיות שותף ולהשפיע. אולם, בסופו של הספר, מתאר נחום גוטמן, כיצד לא עזר עגנון לאביו בשעה שביקש ממנו, יחד עם ביאליק, להשתדל אצל שוקן, בעניין הדפסת כתביו (223). אין נחום גוטמן נמנע מלהשמיע גם ביקורת ספרותית על אביו, ואומר "אני לא סבור שאבא היה סופר שוטף", והוא פוסל, למעשה, את כל מה שכתב בארץ, ומזכיר לטובה רק את "נפש רצוצה" ו"סיכומו": "אולי לכן הרגשתי יותר בסיסיות בכתיבה של מאיר וילקנסקי, או בכתיבתו של ברנר, בהם ראיתי את ההווה, את החיים התוססים". מובן, שלא נחפש כאן ביקורת ספרותית, אולם אמת של הרגשתו בן ביחס לאביו הסופר, בוודאי ובוודאי יש כאן.

ה. אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ

גם דמותו של אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ, משמשת מעין דמות-שכנגד לדמותו של אביו, במיוחד בכך, שלא חשש להיראות מגוחך ובלתי מכובד לפני הילדים תלמי- דיו, ועמד לפנייהם בתחנותיו, כשרצה ללמד אותם לשחות, בעוד שאביו, שמר תמיד על דמותו המכופתרת והמסודרת, ולא הירשה לעצמו אף פעם לחרוג ממנה "ולהשתטות". ולא מקרה הוא, שמיד לאחר הסיפור על אז"ר, המלמד את הילדים לשחות, בא הסיפור על האב, המשחק עם תלמידיו ב"תופסת", במסגרת תפקידו כמורה להתעמלות לעת-מצוא. הבן מתבונן באביו ומסכם לעצמו:

"הרגשתי כאלו בלעתי תפוח-אדמה שלם וקר. ירדה עלי עצבות. אבא לא שר איתנו בבית. לא היה לו פנאי לכן. גם לא רץ ולא השתתף במשחקיי. בבית לא האירו עיניו כך. בבית היה עוסק בכתיבת ספר ללימוד הקריאה, או שהיה מחפש מלים שאנו חסרים בשפתנו, או שהיה בודק אם המלים המצוינות, מתאימות לנו, ועורך את 'העומר'. אבא היה שב עיניו מבית הספר." (56-57)

וכדי לרכך את רושם התיאור המאשים של הבן את אביו, מסתיים התיאור במשפט המכליל: "לא רק אבא היה כזה. כל המורים או היו כאלה." (57). ובמקום אחר הוא פוסק: "גם לאבא היה חסר המגע היום-יומי עם החיים בארץ". "הוא בא לכאן עם עולם משלו מוכן, מכונן ומסוגר" (74-75) וכמסקנה כללית: "אורח-החיים של סופרים, שהייתי קרוב אצלו כימי ילדותי ונערוטי, דחה אותי"; "כשראיתי את יסורי-הכתיבה שהיו לאבא ולסופרים בני-דורו, [...] הטיל עלי המראה פחד להחזיק בעט-כתיבים"; "אבא ואני, עולמות נפרדים לגמרי בספרות" (76). ודומה, שלא רק בספרות.

ו. ברנר

גם כברנר דבק, כאמור, נחום גוטמן, והיתה בכך אפילו מעין הפגנה, שכן היחסים הנוקשים בין אביו לבין ברנר היו ידועים ומפורסמים, ואף כפרק המתאר את ברנר, הם כולטים כמלוא חריפותם. יש בהם התרסה מופגנת של הילד כנגד אביו, ושל המבוגר, מקץ שנים, הממשיך ומחזק ומאשר נקיטת עמדה זו. "ביחסיו עם אבא היה ברנר סגור ומסוגר, ואבא לא מצא דרך אליו" (87); "כשהיה ברנר בא לבית אבא, היה מתיישב בקצה הכיסא, לא ישיבה נוחה, אלא כאדם שמוכן ככל רגע לקום, ומרגיש את עצמו שלא במקומו" (88). לעומת זה, על דרך הניגוד, מתוארים יחסי נחום עם ברנר גם בהדגשת הקירבה הפיזית ביניהם: "הידידות שלנו התבטאה בכך, שכאשר היה הולך, הייתי מצטרף אליו והולך על ידו, ועזוב אפילו את החברות שלי, כדי לצעוד לידו, בלילות-ירח, על המדרכות" (90). רק פעם אחת, כמדומה, נוקט נחום גוטמן עמדה מבינה לצד אביו, וכנגד ברנר, וזאת בשעה שברנר גילה בספריית ש. בן-ציון, עותק של 'השילוח' ובו סיפור שלו, עם תיקונים בכתיבתו של ש. בן-ציון, כדרך שנהג לתקן בשעת קריאה, כמעט כל דבר

ספרות שקרא בו. ברנר יצא ככעס גדול עם עגנון מן הבית, ונחום גוטמן מעיר: "ואני חשבת: כיצד אבא שלי חיפש תמיד את השלימות, וגם באחרים ולא מצא. וברנר לא הבין וראה בכך עלבון" (91). ודומה, שזו אחת הפעמים הנדירות, שמנסה נחום גוטמן להבין לליבו של אביו.

ז. ושוב ביאליק

לביקורו של ביאליק בארץ ישראל בניסן תרס"ט, התלוותה פרשה של אי-הבנה הקשורה בש. בן-ציון, שבה נקט נחום גוטמן עמדה האוהדת לאביו, וכנגד ביאליק. פרשה זו נשמטה מספרם של נחום גוטמן ואהוד בן-עזר, או, ליתר דיוק, סופרה רק בחלקה, ללא אי-ההבנה והביקורת עליה. איני יודעת מדוע נשמטה, ושמה לא רצה נחום גוטמן למתוח ביקורת על ביאליק, או משום סיבות אחרות. אילו נכללה, היתה תורתם במשהו לאון את עמדתו של נחום גוטמן בין אביו ל"אבותיו" האחרים.

ומעשה שהיה, כך היה. בניסן תרס"ט, התארחו ביאליק ורבינצקי בבית משפחת ש. בן-ציון, כדי לקבלם כהלכה, מכרה אמו של נחום גוטמן את הפרוות ומעילי החורף של המשפחה, שביאה עמה מרוסיה, ושאליהם היתה קשורה מאוד, "ובמ" כירתם קתלה מפה חדשה, עם מערכת מפיות וכלי שולחן "והיה לשולחן ולחדר הגדול פאר רב, אשר לא ראיתי כמוהו לפני" (59). מה קרה למפה החדשה, כשביאליק התלהב, והפך את כד היין עליה, זהו סיפור בפני עצמו, אולם את רשמיו מביקור זה כתב ביאליק במכתבו לאשתו מניה, מיום כ"ד בניסן תרס"ט:⁵

"גוטמן לעבט ווי א קיסר. ער האָט פאַר זיך שכל. ער האָט זיך געקענט שער אַוסטרײַע און זיך גוט שטעלען. אַונטערע אַיבעריגע באַקאַנטע (דײַנהויפּען, שײַנקיען א.א.וו.) לעבט זיך דאָ אױך ניט שלעכט. וואָהנטען (איז) [זעמען] דאָ גוטע און באַקוועמע, פיל ליכט און לפּט און זעהר ביליג. די אַיבעריגע לעבענסמיטעל זענען דאָ טײַערער ווי אין אַדעססאַ."

"גוטמן חי קיסר. שיכלו עומד לו לטובתו. הוא ידע להסתדר ולכונן לו מצב טוב. גם שאר מכריעו (דיוניטוף, שיינקין ואחרים) חיים כאן לארעים. הדירות כאן טובות ונחות, מלאות אור ואוויר וזולת מאוד. שאר צרכי-החיים יקרים כאן יותר מאשר באודסה."

בקטע מזכרונותיו, שהתפרסם לפני שנים אחדות,⁶ סיפר נחום גוטמן מאורע זה, וציטט את ביאליק (ציטוט לא מדויק) שכתב לאשתו מניה: "בן-ציון לעבט אין ארץ-ישראל ווי גאָט אין אודעסאַ!" [בן-ציון חי בארץ-ישראל, כאלהים באודסה] והמשיך: "הוא כמובן לא ידע, שאמא החליפה את בגדי החורף תמורת המפה הלבנה." ובשיחה עמי, לפני כעשר שנים, כשחזר וסיפר באזני את סיפור מכירתם של בגדי החורף והפרוות, כדי לקבל את פני ביאליק ורבינצקי יפה, ולכסות על העניות ועל חוסר ההדר שבבית, הוסיף בכאב: ביאליק לא הבין זאת. הוא לא הטיב לראות את הדברים לאמיתם, ונתפס לחיצוניות: למפה החדשה, לכלים החדשים ולהליכות הבית, ולא הבין שזוהי הצגה לכבודו, ואין זו המציאות לאמיתה, ולכן כתב למניה אשתו מה שכתב, וכך גם סיפר לכל חבריו הסופרים באודסה, על החיים הטובים והמרווחים שיש לש. בן-ציון בארץ-ישראל.

כאן נקט נחום גוטמן עמדה, כנגד אטימותו של ביאליק ובעד משפחתו, אולם ליתר דיוק, הודהה כאן עם אמו יותר מאשר עם אביו, וחבל שפיסקה זו נשמטה בספר.

ח. סופר בן-סופר

דומה שדי בדוגמאות אלה, להצביע על טיב היחסים המורכבים שבין נחום גוטמן לאביו הסופר ש. בן-ציון, ולהבליט את הקשיים שעמדו לפני ש. בן-ציון מחוץ ומבית, בדרכו הבלתי-מתפשרת, למלא את היעוד שנטל על עצמו, בהקמת המרכז הספרותי בארץ-ישראל שלפני מלחמת העולם הראשונה. העובדה, שעל אף הסתייגותו של נחום גוטמן מאביו, וממלאכת הסופר, והרגשתו, שעולמה של הספרות אינו עולמו "כי הייתי עד ליסורי הכתיבה שהיו לאבא ולבני דורו: כשהיה יושב ימים ולילות לאור מנורת הנפט, יושב וכותב ומתחבט, וזה היה מראה שהטיל עלי פחד" (98) — על אף הסתייגותו זו, נעשה בעצמו סופר, מעידה על כך, שבסופו של חשבון, המשיך נחום גוטמן את מלאכתו של אביו, ונעשה סופר בנו של סופר. הבן שמרד באביו, חזר והמשיך את דרכו. וזהו סופו האמיתי של החשבון, סופן של המרידה וההתנגדות, בהמשכיות, וחזרה אל אביו, לאחר שניסה לאמץ לו אבות אחרים:

"מעולם לא חשתי שאהיה סופר. פחדתי מן הכתיבה. [...] אילו היה ביאליק בחיים, לא הייתי מעז לקחת עט-סופרים ביד. אבל מיד לאחר מכן: "אל הכתיבה הגעתי במקרה" (226). וסיכומו: "כאשר יש בי הרגשה של שפע, של טעם החיים — אני כותב או מצייר" (225). ובכך נסגר המעגל.

ללא קפיצתו הנחשנית הנוצרת של ש. בן-ציון, ששילם את המחיר הכבד, לא היו נחום גוטמן ובני דורו יכולים להיות הראשונים, ולהגיע למקום שהגיעו. ■

1. נורית גוברין, 'העומר' — תפניתו של כתב-עת ואחריותו, הוצ' יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תש"ס, 284 עמ' בצירוף ביבליוגרפיה ומפתחות, ותמצית באנגלית. נחום גוטמן ואהוד בן-עזר, בין חולות וכחול שמיים, הוצ' יבנה, תש"ס, 240 עמ', עם תמונות מאת נחום גוטמן.
2. כך מגדיר דב סדן את דרכו של ש. בן-ציון: "דרכו הייתה בקפיצה מעולם לעולם", במסתו עליו: "בשדה הקפיצה" (י"ז אב תש"ט), בין דין לחשבון, הוצ' דביר, תשכ"ג, עמ' 133-136.
3. נורית גוברין, "ביאליק וש. בן-ציון", מאסף חיים נחמן ביאליק, בעריכת הלל ברזל, הוצ' אגודת הסופרים ומסדה, תשל"ג, עמ' 298-304.
4. שני המאמרים כונסו במעצמי אל עממי, הוצ' שוקן, תשל"ו, עמ' 150-163.
5. ח'נ' ביאליק — אגרות אל רעיתו מניה, הוצ' מוסד ביאליק וחברת "דביר", תש"ז, הנוסח המקורי נכתב ביידיש, עמ' 176-177; תרגומו, עמ' 42. המכתב נדפס בהשמטות ביאגרות בא' ליק, כרך ב', עמ' צג. תודתי לזיוה שמיר על עזרתה בפרט זה.
6. 'מעריב', 10.10.1969.

(בעקבות דברים במסיבה בבית-הסופר ביום 25.12.1980, עם הופעת 'העומר' — תפניתו של כתב-עת ואחריותו מאת נורית גוברין, ובין חולות וכחול שמיים' מאת נחום גוטמן ואהוד בן-עזר).